

Daiva DAPKUTĖ

Lietuvių ir lenkų ryšiai emigracijoje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje

XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuvių emigracijos istorija glaudžiai susijusi su lenkų emigracijos istorija – abiejų tautų emigrantų keliai susidūrė JAV, Didžiojoje Britanijoje, kur tuo metu kūrėsi gausiausios lietuvių ir lenkų emigrantų kolonijos. Emigravę lietuviai „Naujame pasaulyje“ atsидūrė visiškai svetimoje aplinkoje, svetimoje kultūroje, jautėsi nestabilūs ir nesaugūs krašte. Pirmosios imigrantų bangos lietuviai nuo XIX a. devintojo dešimtmečio glaudėsi prie jau susikūrusių gausių ir stiprių lenkų bendruomenių, atsiradusių dešimtmečiu anksčiau. Lietuvius su lenkais siejo ne tik kaimynystės ryšiai ar bendra istorinė praeitis, bet ir panaši emigracinė patirtis, bendra religija ir šioms tautoms lenkų kalbos mokėjimas. Taip pat juos jungė panašus pigaus darbininko imigranto likimas svetimame krašte ir anglakalbių gyventojų priešiškus naujų imigrantų atžvilgiu. Daugelyje kolonijų kūrėsi bendros su lenkais pašalpinės draugijos ir mišrios parapijos. Lenkų imigrantų organizacijos, netgi ideologinis susiskirstymas buvo savotiškas pavyzdys lietuvių išsivijai. Būtent iš lenkų buvo nusižiūrėtas etninės parapijos mode-

lis Jungtinėse Amerikos Valstijose, daugelio organizacijų struktūra, įstatai. Vėlesniais metais kova su lenkais dėl etninių dalykų, dėl savo bažnyčios ir kalbos buvo vienas svarbiausių veiksnių formuojantis lietuvių tautinei savimonei emigracijoje.

Didesnę įtaką lietuvių ir lenkų santykiai turėjo lietuvių emigracijos kultūriniam, religiniam gyvenimui, ypač tautinės savimonei formavimuisi. Atskiri lietuvių ir lenkų santykių istorijos fragmentai atsispindi lietuvių istoriografijoje iš dažniausiai aprašomų lietuvių religinio gyvenimo ir atskirų lietuviškų parapijų istorijų. Čia svarbiausia vieta tenka kunigo Vinco Valkavičiaus (William Wolkovich) tyrimams¹. Lenkams šių tautų santykiai ir tautinis susidūrimas emigracijoje nebuvo toks ryškus ir aktualus formuojantis tautinei savimonei, jiems didesnę įtaką darė lenkų santykiai su kitomis tautinėmis grupėmis (pirmiausia vokiečiais, čekais), ypač kovos su airių kunigais steigiant lenkiškas parapijas JAV².

Šiame straipsnyje remiantis periodine spauda ir istoriografija³ bandoma bendrais bruožais atskleisti, kaip emigracijoje plėtojosi šių dviejų tautinių grupių santykiai.

Lietuvių ir lenkų emigrantų susidūrimas svetimame krašte

XIX a. pabaigoje padidėjo emigracija į JAV iš Vidurio ir Rytų Europos valstybių – Austrijos-Vengrijos, carinės Rusijos. Senosios emigracijos šalys (Anglija, Vokietija, Skandinavijos šalys), pasižymėjusios didžiule emigracija anksčiau, XIX a. pabaigoje ir ypač XX a. pradžioje Amerikai teikė vos penktadalį emigrantų. Priešingai atsitiko su Rytų Europos šalimis – čia emigracija kilo: 1880 m. Rytų Europos gyventojai sudarė tik 0,5% visų JAV imigrantų, o 1920 m. šis procentas padidėjo iki 13%. Slavų tautos ėjo vakariečių (anglosaksų, airių, skandinavų, vokiečių) pramintais keliais. Didelį skaičių tarp naujųjų emigrantų sudarė gausi politinė ir ekonominė lenkų emigracija⁴. Šiai emigracijos į JAV bangai priklausė ir XIX a. pabaigos–XX a. pradžios ekonominė lietuvių emigracija⁵. Dviejų tautų kaimynystė, ta pati religija, bendra istorinė praeitis lėmė, kad lietuvių ir lenkų emigrantai kurį laiką jautėsi artimesni, nei kitos tautinės grupės, nors jų tautybės ir kalbos buvo skirtingos. Šių tautų emigrantų istorija neišvengiamai susipindavo svetimame krašte kuriant savas parapijas, statant bažnyčias, steigiant draugijas. Stiprėjant tautiniams judėjimams kildavo nesutarimai, bendrų institucijų skilimai tautiniu pagrindu ir netgi konfliktai.

Lietuvių ir lenkų santykių raidą emigracijoje galima suskirstyti į tris etapus:

1. Jungimasis prie lenkų kolonijų JAV, bendrų organizacijų, parapijų kūrimas. Kalbant apie lietuvių tautinį sąmoningumą šiuo laikotarpiu, galima išskirti tik kilmės (regionas), kalbos (dar nenorminta lietuvių kalba, dažnai atsineštas dialektas), Romos katalikų tikėjimo bendrumus. Tokią pirmą sąmoningumo stadiją Tomas A. Michalski pavadino „naiviu kalbos sąmoningumu“⁶, kuris netrukdė šlietis prie lenkų bendruomenės. Tokiose vietovėse esant nedideliame lietuvių

emigrantų skaičiui lietuviai dažnai asimiliuodavosi ir ištirpdavo lenkų bendruomenėje arba vėliau stengdavosi atsiskirti nuo lenkų ir kurti savas.

2. Lietuvių ir lenkų konfliktai mišriose parapijose ir draugijose. Atsidūrę JAV tarp kitų tautų grupių ir kolonijų ir pabandę jungtis prie lenkų kolonijų, lietuviai labai greitai suvokė nesą lenkai. Tautinis konfliktas (kilęs pirmiausia dėl kalbinių skirtumų) rodė besiformuojančią ir stiprėjančią tautinę savimonę, religinį ir tautinį sąmoningumą.

3. Sąmoningas atsiskyrimas nuo lenkų. Didėjant lietuvių emigrantų skaičiui ir stiprėjant tautinei savimonei lietuviai pradeda kurti savas atskiras tautines ir religines institucijas statydami kultūrines bei kalbines sienas tarp lietuvių ir lenkų. Šis atsiskyrimas, kuriam daugiausia įtakos turėjo tautinio atgimimo veikėjai, inteligentai, buvo lemtingas modernios tautinės savimonės formavimuisi.

Daugelis XIX a. emigrantų iš Vidurio ir Rytų Europos prieš atvykdami į JAV neturėjo tautinio sąmoningumo. Tuo metu jie turėjo daugiau lokalinį ir geografinį negu tautinį tapatumą⁷. Skirtingų tautų tautinis sąmoningumas formavosi nevienodai, emigrantai iš to paties krašto dažnai galėjo turėti skirtingą individualų tapatumą. Būtent migracijos patirtis skatino savivokos, etninio skirtingumo nuo aplinkos sampratą ir spartino tautinio tapatumo formavimąsi emigracijoje. Lietuvių padėtis nedaug skyrėsi nuo kitų imigrantų tautų, lietuvių tautinio sąmoningumo, tautinės tapatybės formavimasis vyko panašiai, kaip ir kitų tautų emigrantų grupių.

XIX a. lietuvių tautinė sąmonė dar nebuvo prabudusi. Pirmieji lietuviai emigrantai į JAV atvyko iš tada pramoniniu atžvilgiu atsiliekancio agrarinio krašto paveikti lenkų, rusų, neturėdami tautinės savimonės jausmo. Iki 1899 m. Amerikos imigracijos įstaigos lietuvių tautybės ateivių atskirai neregistruodavo⁸, todėl visokie skaičiavimai, kiek iki 1899 m.

lietuvių atvyko į JAV, remiasi tik spėliojimais. Net ir vėliau, kai lietuviai kaip atskira tautybė buvo įtraukti į imigracijos pranešimus, imigravusių lietuvių skaičius nėra tikslus: būdami nevienodos tautinės savimonės lietuviai neretai užsirašydavo lenkais (pagal religiją) ar rusais (pagal kraštą, iš kurio atvyko). Fabijonas Kemėšis rašė: „Į naująjį pasaulį mūsų broliai nusivežė prisirišimą prie savo religijos ir sveikus raumenis. Jie žinojo tik, kad jie yra katalikai ir kad yra atvykę „iš seno krajaus“ arba „Rasiejaus“⁹.

Kaip ir daugelis kitų Vidurio ir Rytų europiečių, iš Lietuvos pasitraukė daugiausia neturtingi, menko išsilavinimo (53% lietuvių, atvykusių į JAV 1899–1914 m., buvo neraštingi¹⁰) ir ne itin aukštų kultūrinių poreikių kaimo žmonės. Lietuviai traukė jau pramintais rytų europiečių keliais, JAV jie pirmiausia susispietė anglių kasyklose Pensilvanijoje, tekstilės pramonės įmonėse Naujojoje Anglijoje (Konektikute, Baltimorėje, Bostone, Rod Ailande) arba Čikagos skerdyklose.

Kaip tik Pensilvanija tapo viena pirmųjų vietų bendrauti lietuvių ir lenkų imigrantams¹¹. XIX a. antrojoje pusėje išaugusi emigracijos banga iš Vidurio ir Rytų Europos pakeitė tautinių grupių mozaiką Pensilvanijoje. Naujai atvykusiųjų banga buvo tokia didelė, kad greit ėmė vyrauti senųjų emigrantų grupių atžvilgiu. Didžiausia etninė grupė iš Rytų Europos buvo lenkai, antroji vieta teko slovakams. D. Fainhauso skaičiavimais, lietuviai (dažnai einantys kartu su lenkais ar slovakais) buvo trečioji pagal skaičių grupė Pensilvanijoje¹². Čia taip pat telkėsi didelis skaičius ukrainiečių, baltarusių ir rusų. Naujieji emigrantai pakeitė ir religinę padėtį: XVIII a. pabaigoje Pensilvanijoje buvo tik apie 10 tūkst. katalikų ir 5 katalikų kunigai, o jau XIX a. pabaigoje katalikų skaičius smarkiai išaugo, katalikai sudarė apie 40% visų religinių bendruomenių Pensilvanijoje¹³.

Naujieji emigrantai svetimame krašte burdavosi į etnines bendruomenes formuo-

dami etninę kultūrinę mozaiką. Pirmieji į Pensilvaniją atvykę lietuviai čia jau rado veikiančias stiprias lenkų organizacijas ir šliejosi prie jų. Nemokėjimas anglų kalbos, angliakalbių gyventojų priešiškumas, socialinio saugumo paieškos svetimame krašte maždaug iki 1890 m. lietuvius skatino jungtis ne tik prie lenkų, bet ir prie kitų tautinių grupių. Pavyzdžiui, Minersvilyje trumpą laiką veikė lietuvių, lenkų ir baltarusių parapija, lenkai, lietuviai, slovakai dalyvavo kuriant parapijas Skrantone, Glen Lipone, Mokanakvoje, Forest Sityje 1885–1892 m.¹⁴ Kai kuriose vietovėse būrėsi lietuvių, lenkų ir baltarusių grupės, kitur – lietuvių, lenkų ir slovakų, lietuvių ir baltarusių ar lietuvių ir ukrainiečių¹⁵. Panaši padėtis susiklostė ir Didžiojoje Britanijoje: naujai atvykusieji į Didžiąją Britaniją iš pradžių glaudėsi prie žydų ar lenkų, o Mančesterio senieji lietuviai emigrantai būrėsi ne tik su lenkais, bet ir su ukrainiečiais, turėjo bendrą visoms trimis tautoms klubą ir koplyčią¹⁶. Trintis jei ir egzistavo tarp šių etninių grupių, nebuvo didelė, ypač mažesnėse kolonijose: čia lietuviai, ukrainiečiai, slovakai, lenkai sugyveno darniai, kūrė bendras draugijas, parapijas. Juos siejo ne tik vienodas socialinis statusas; jie šiek tiek mokėjo vieni kitų kalbą, gyveno panašiomis sąlygomis, dirbė tame pačiame darbe. Šios tautinės grupės turėjo daug daugiau bendrumo, negu vėliau šių tautų atstovai norėjo pripažinti¹⁷. Ypač juos suvienydavo prasidėjusios krizės ar kylantys kasyklose darbininkų streikai. Didėjant emigrantų skaičiui angliakasių bendruomenėse pradedama skirstytis tautiniu ir kalbiniu pagrindu.

Viena pirmųjų vietų, kur būrėsi ne tik lenkų ir lietuvių, bet ir kitų tautų atstovai, buvo organizacijos, skirtos darbininkų interesams ginti. Savo teisėms ginti darbininkai 1870–1880 m. Pensilvanijos kasyklose jungėsi į darbo organizacijas, unijas, kurių pagrindinis uždavinys buvo reikalauti pagerinti darbo sąlygas ir atlyginimus. Nesusitariant kildavo

streikai. Iš pradžių vadinamieji „slavai“, t. y. naujieji emigrantai, nelabai įsitraukdavo (jie pirmiausia rūpinosi savo buitimi), be to, ir anglakalbiai darbininkai iš aukšto žiūrėjo į Rytų Europos emigrantus, nesistengdami pastarųjų pritraukti į darbininkų organizacijas ar streikus. Šių grupių tarpusavio trintį skatino ir darbdaviai. Tokia padėtis išliko maždaug iki 1887 m., kol vadinamųjų „slavų“ dalyvavimas darbininkų unijose buvo labai negausus ir nepastovus¹⁸. Palengva slavų emigrantai pradėjo stoti į angliakasių unijas. 1897 m. išsiplėtus streikams išgarsėjo lenkų, lietuvių ir slovakų darbininkų suorganizuotos eitynės (vienas didžiausių to meto streikų Pensilvanijoje) Latimerio-Heizeltono vietovėje. Policijai be perspėjimo pradėjus šaudyti į streikuotojus, žuvo 26 lenkai, 20 slovakų ir 5 lietuviai, 39 buvo sužeisti. Šios skerdynės sukėlė nemažą triukšmą Amerikoje, buvo pamoka profsąjungų ir darbininkų unijų vadovams: reikia vienytis ir pritraukti naujuosius emigrantus¹⁹. Ilgainiui naujieji emigrantai tapo pagrindiniais streikų dalyviais.

Lietuviai drauge su lenkais būrėsi į įvairias organizacijas. Tai galėjo būti vadinamosios pašalpinės draugijos (savotiška garantija emigrantams ligos, nelaimės ar mirties atveju), kultūrinės visuomeninės organizacijos bei klubai, darbininkų unijos. Tokios draugijos kūrėsi Pensilvanijos kasyklų rajonuose, pirmiausia Šenandoa, Plimute, Maunt Karmelyje, vėliau tapo populiarios visose lietuvių gyvenamose kolonijose. Kuriant bendras draugijas iš pat pradžių kildavo tam tikrų kliūčių, kurių išvengti buvo neįmanoma. Pvz., draugijų įstatymai dažnai būdavo surašomi abiem kalbomis²⁰, bet susirinkimuose būdavo sunku susikalbėti, todėl norom nenorom tekdavo bendrauti viena kalba, t. y. lenkų, nes tarp lietuvių atsirasdavo mokančių lenkiškai. Tokia situacija, o neretai ir niekinamas lenkų požiūris į lietuvių kalbą (kaip pagonišką) skatino reakciją ir pasipriešinimą, lėmė broliškos abiejų tautų draugystės mazgo atspalaidavimą.

Neišvengiamai dalį lietuvių su lenkais siejo mišrios vedybos, nes į Ameriką atvykę jauni viengungiai vyrai čia kurdavo šeimas. Emigracijos pradžioje lietuvių moterų skaičius emigracijoje buvo mažas, todėl lietuviai žmonų ieškojo tarp lenkių. Dažnai tokios mišrios šeimos lemdavo sulenkėjimą ir prisidėjimą prie lenkų etninės grupės²¹. Vykstant tautiniam atsiskyrimui nuo lenkų, buvo skatinamos vedybos tarp lietuvių, smerkiamos mišrios santuokos. Tam netgi kviečiamos merginos iš Lietuvos atvažiuoti tekėti už Amerikos lietuvių²². Vėlesniais metais santuokos tarp savų etninės grupės narių svariai prisidėjo prie tautiškumo palaikymo. XX a. pradžioje lietuviai, palyginti su kitomis Amerikos imigrantų tautomis, buvo tautiškai gryniausių vedybų grupėje²³. Šio reiškinio negalima aiškinti vien ypatingu tautiniu atsparumu. Reikšmingi buvo keli veiksniai: izoliacija nuo aplinkinio pasaulio, uždarumas, atsivežta tradicinė pažiūra į lietuvišką šeimą ir, žinoma, ribotos galimybės išeiti iš tautinės bendruomenės ribų ir patekti į platesnę Amerikos visuomenę.

Kovos dėl savos bažnyčios

Daugiausia sąsajų lenkų ir lietuvių imigrantai turėjo kuriant parapijas svetimame krašte. Kai kada vienintelis dalykas, emigranto atsineštas iš gimtojo krašto ir sėkmingai perkeltas į svetimą šalį, buvo religija. Būtent religija ir religinis tapatumas tuo metu vaidino didžiulį vaidmenį tarp lietuvių emigrantų. Dažnai lietuvių savimonė nematė skirtumo tarp lietuvių ir katalikų, šiuos žodžius vartojo kaip sinonimus²⁴. Savo bažnyčios statymas, savo parapijos kūrimas buvo vienas svarbiausių tapatybės elementų lietuviškoje kolonijoje. Amerikoje lietuvių bažnyčia turėjo daug platesnę socialinę funkciją negu Lietuvoje, – parapija turėjo ne tik religines, bet ir lietuvių bendruomenės telkimo ir net pasaulietinių

organizacijų funkcijas. Gana greitai Katalikų bažnyčia Amerikoje tapo lietuviybės tvirtove, paskatinusia tikinčius žmones kai kada net fizine jėga kovoti su lenkų kunigais dėl lietuviybės lietuviškose parapijose²⁵.

Etninių parapijų vaidmuo buvo labai svarbus. Žinoma, ne visose kolonijose lietuviai sugebėdavo susiorganizuoti ar sukurti savo parapijas, o ir jų kūrimosi istorija įvairiose vietovėse klostėsi skirtingai²⁶. XIX a. pabaigoje įkurtas lietuvių parapijas JAV galima būtų skirti į tris grupes:

1) *Lenkų parapijos*, prie kurių prisidėdavo lietuviai. Tai ankstyvosios parapijos, įsikūrusios dažniausiai tose vietose, kur lietuvių skaičius nebuvo didelis (pvz., 1869–1882 m. lietuviai jungėsi prie lenkų Šv. Stanislovo parapijos Plimute). Vėliau dalis lietuvių tokiose parapijose asimiliuodavosi ir ištirpdavo tarp lenkų arba atsiskirdavo. Išsiskiriama buvo tose vietovėse išaugus lietuvių emigrantų skaičiui.

2) *Mišrios parapijos*. Daugelyje Pensilvanijos, Naujosios Anglijos vietovių iš pradžių kurdavosi bendros lietuvių ir lenkų parapijos. Jos išsilaikydavo neilgai, nes stiprėjant tautinei savimonei, kilus konfliktams dėl kalbos vykdavo skilimas. Vienur po skilimo parapija ir bažnyčia atitekdavo lenkams (lietuviai kurdavo savo atskirą), kitur lietuviams. Skaičiuojama apie 18 mišrių lietuvių ir lenkų parapijų: pirmosios penkios, įsteigtos 1871–1884 m., paliko lenkų rankose, dar penkios, įsteigtos 1886–1892 m., perėjo lietuvių nuosavybėn²⁷.

3) *Lietuvių parapijos*. Pirmosios lietuviškos parapijos pradėtos kurti apie 1890 m. Šenandoa, Frilando, Gilbertono vietovėse. Lietuviškos parapijos steigtos gana sparčiai. Iki 1900 m. išėivijos JAV sukurtos 39 lietuviškos parapijos pasistatė ar įsigijo bažnyčias, kuriose tikinčiųjų poreikius tenkino daugiausia iš Lietuvos pakviesti kunigai.

Galima pateikti keletą pavyzdžių, kaip klostėsi lietuvių ir lenkų santykiai įvairiose Pensilvanijos kolonijose. Viena pirmųjų lietuvių bendruomenių Pensilvanijoje 1869 m.

ėmė kurtis Šamokino vietovėje. Ši bendruomenė tipiška daugumai pirmųjų lietuvių bendruomenių tuo, kad kūrėsi mišriai su lenkais. 1871 m. buvo įkurta mišri lenkų ir lietuvių Šv. Alberto (Adalbert) bendruomenė, tais pačiais metais suorganizuota mišri parapija. 1874 m. pastatyta mūrinė lietuvių ir lenkų Šv. Stanislovo bažnyčia. Nors šiame miestelyje lietuvių buvo nemažai, tačiau vėliau bažnyčia atiteko lenkams. Nemažai lietuvių persikėlė gyventi į Danvilio miestelį, dalis dėl mišrių vedybų sulenkėjo, asimiliavosi ir ištirpo lenkų bendruomenėje. Atskira lietuvių Šv. Mykolo parapija čia buvo įkurta 1894 m., o 1899 m. lietuviai atidarė atskiras nuo lenkų savo lietuviškas kapines²⁸.

Iš visų Pensilvanijos bendruomenių žymesnės buvo Plimute ir Maunt Karmelyje. Plimuto lietuvių bendruomenės ir parapijos kūrėjas buvo kun. Aleksandras Burba, atvykęs į JAV 1889 m. Jis atskyrė lietuvius nuo lenkų ir 1889 m. įkūrė parapiją, kurioje vėliau (1898–1903) klebonavo žymus Amerikos lietuvių veikėjas ir pirmosios Amerikos lietuvių istorijos autorius kun. J. Žilinskas-Žilius. Maunt Karmelio bendruomenė siekia 1877 metus: tada lietuviai, iki tol šliejęsi prie lenkiškos Šv. Juozapo parapijos ir bendruomenės, suskato atskirai organizuotis. Įkūrę Šv. Petro ir Povilo draugiją jie nutarė steigti ir parapiją. Tačiau užsitęsęs parapijos steigimui lietuviai įsigijo bažnyčią tik 1892 m. Šioje parapijoje klebonavo kun. J. Žilinskas-Žilius ir Lietuvaičių kazimieriečių ordino kūrėjas kun. A. Staniukynas.

Didžiausias lietuvių centras susidarė Šenandoa, aplink kurį driekėsi didelės kasyklos. Šis miestas netrukus gavo „Lietuvos sostinės“ vardą. 1872 m. lietuviai drauge su lenkais įkūrė Šv. Kazimiero pašalpinę draugiją. Įstatai buvo surašyti lenkų ir lietuvių kalbomis, o į draugijos valdybą pateko vien lietuviai, nes jie sudarė 95% visų narių²⁹. Susikūrus draugijai pradėta planuoti steigti lietuvišką parapiją. Už surinktus pinigus pastatyta medinė

Šv. Kazimiero bažnytelė buvo pirmoji Amerikoje, pastatyta lietuvių aukomis³⁰. Deja, vyskupijos ir valdžios įstaigose ji buvo įregistruota kaip „lenkų katalikų bažnyčia“³¹. Iš pradžių, kol kunigavo lietuvis kunigas Andrius Strupinkas, problemų dėl to nekilo, tačiau 1877 m. į jo vietą buvo atkeltas lietuvių kalbos nemokantis lenkų kunigas Aleksandras Lenarkiewich. Ilgai nelaukdami lietuviai kreipėsi į arkivyskupą reikalaudami lietuvio kunigo, tačiau neišmanydamas tautybių skirtumų ir neturėdamas lietuvių kunigų arkivyskupas prašymo nepatenkino. Nieko nepesė teisėtais prašymais, lietuviai ryžosi prieš lenkų kunigą panaudoti jėgą – užrakino bažnyčios duris ir neįleido į ją kunigo. Atvykusi policija lietuvius išvaikė, o keletą savaičių trukusi byla baigėsi lietuvių pralaimėjimu³². Netekę savo bažnyčios lietuviai ėmėsi perorganizuoti ir mišrią Šv. Kazimiero draugiją. 1877 m. jie įsteigė naują Šv. Jurgio pašalpinę draugiją, į ją perėjo buvusieji Šv. Kazimiero draugijos nariai lietuviai. Tai buvo pirmoji Amerikoje grynai lietuviška draugija, taip pat gausiausia ir garsiausia draugija visoje Pensilvanijoje³³. Po daugybės pastangų 1891 m. lietuviai pagaliau gavo iš arkivyskupo leidimą įkurti atskirą nuo lenkų savo parapiją – 1894 m. pastatė Šv. Jurgio bažnyčią³⁴. Šenandoa tapo ir pirmuoju lietuvių kultūros centru JAV, čia įsisteigusiose dviejose lietuviškose spaustuose išvydo pasaulį pirmosios Amerikoje lietuviškos knygos. Šenandoa lietuvių kolonija klestėjo drauge su anglių pramonės žydėjimu iki XX a. pradžios, ilgainiui Šenandoa užleido vietą kitiems lietuviybės centrams.

Daugelyje vietovių lietuvių ir lenkų santykiai klostėsi panašiai. Pensilvanijos anglių rajonuose įsisteigusios bendros lenkų ir lietuvių parapijos, pašalpinės draugijos išsilaikydavo trumpą laiką – netrukus kildavo ginčų dėl pinigų kontrolės ir kalbos. Tikintieji, jei ir suprato lenkiškai, negalėjo ta kalba atlikti išpažinties lenkų kunigui, lenkai dažnai nepaisė lietuvių interesų. Toks kalbinis išsiskyrimas

parapijose tuo metu vyko ne tik tarp lietuvių ir lenkų, bet ir tarp kitų tautinių grupių JAV, pavyzdžiui, lenkų ir ukrainiečių, slovakų ir vengrų ir pan.³⁵. Kalba tampa pagrindiniu skiriančiu veiksniu Amerikos imigrantų bendruomenėse. Lietuviai, parapijose kovodami su lenkais, taip pat pirmiausia pabrėždavo kalbinį elementą – įvairiuose raštuose vyskupams, prašant įkurti atskirą parapiją ar atsiųsti lietuvių kunigą, argumentuojama, kad lietuvių kalba skiriasi nuo lenkų kalbos ir kad lenkų kunigai dėl kalbos barjerų negali suprasti lietuvių dvasinių reikalų.

Įvairūs turiniai, kalbiniai ginčai tik pasukubindavo skilimą. Dažnai skilimas vykdavo be didesnių nesutarimų, tačiau pasitaikydavo įvairių konfliktų, o bylos atsidurdavo civiliniame teisme. Kai parapijos klebonas būdavo lietuvis, lenkai nenorėdavo aukoti bažnyčiai ir keldavo triukšmą, esą kunigas „per daug ima už patarnavimus“, kai klebonas lenkas – triukšmą keldavo lietuviai. Beveik visose mišriose parapijose tokių nesutarimų netrūko. Pavyzdžiui, Plimuto parapijoje bendrą parapiją buvo sukūręs kun. Varnagiris. Kai jis buvo iškeltas kitur, atvykęs kun. A. Burba pradėjo kovą dėl lietuviybės šioje parapijoje. Kun. Burbai pradėjus lietuviškai skaityti evangeliją, lenkai išėjo iš bažnyčios, užrakino klebonijos duris, kad kunigas negalėtų įeiti. Kunigas buvo priverstas gyventi pas privačius asmenis. Tris savaites buvo bandoma sutaikyti lietuvius su lenkais, įsikišo vyskupas, bet nesėkmingai³⁶. Konfliktų čia būta ir vėliau.

Frilande konfliktas nuėjo net iki susišaudymo. 1880 m. čia kun. Varnagiris suorganizavo bendrą lietuvių ir lenkų parapiją, pastatė bažnyčią. Kilus nesutarimui dėl kunigo 1894 m. lenkai užkalė bažnyčios duris, pastatė ginkluotą sargybą, siekdami neįleisti lietuvių kunigo. Atėjus kunigui tarp lietuvių ir lenkų kilo muštynės, buvo iškviesta policija, kilo susišaudymas, kurio metu buvo sužeista žmoniu³⁷.

Panašių susidūrimų kildavo ir kitose parapijose: Heizeltone, Šamokine, Filadelfijoje,

Niujorke, Bruklina, Pitsburge. Tai skatino išsiskyrimą ir neretai ilgą bylinėjimąsi teismuose dėl bažnyčios ar draugijos turto. Mišrių parapijų vietose buvo kuriamos grynai lietuviškos draugijos ir parapijos. Šis procesas vyko gana sparčiai: iki 1900 m. buvo įkurta per 30 lietuvių parapijų, o iki 1920 m. jų buvo daugiau nei šimtas³⁸.

Panaši padėtis kaip Pensilvanijoje buvo susiklosčiusi ir kitose lietuvių gyvenamose vietose, pavyzdžiui, Naujojoje Anglijoje. Čia didžiausios lietuvių kolonijos susidarė aplink Bostoną ir Vusterį Masačusetse, Naująją Angliją Konektikute ir Providense, Rod Ailendą. Šie emigrantai, panašiai kaip anksčiau Pensilvanijos lietuviai, išgyveno nesutarimų su lenkais laikotarpį, tačiau santykiai tarp abiejų tautų čia nebuvo tokie įtempti, konfliktai buvo trumpalaikiai ir greitai baigdavosi³⁹. Pirmą Naujojoje Anglijoje minima mišri lietuvių ir lenkų draugija, pavadinta Kostiuška, buvo suorganizuota Voterberyje XIX a. devintojo dešimtmečio pradžioje⁴⁰. Bet jau 1884 m. čia lietuviai įkūrė savo atskirą Šv. Kazimiero draugiją. Bostone viena pirmųjų bendrų lietuvių ir lenkų draugijų įsikūrė 1893 m. pavadinimu „Polish Lithuanian Club in Boston“⁴¹.

Naujojoje Anglijoje situacija buvo panaši kaip ir Pensilvanijoje. Ankstyvose parapijose lietuviai ir lenkai dažnai jungdavosi, statydavo bendrą bažnyčią, kviesdavo lenką ar lietuvių kunigą, o jis, mokėdamas abi kalbas, aptarnaudavo lietuvių ir lenkų imigrantus. Kuriai nors pusei atskilus, kitai tai būdavo tarsi akstinas kurti savo atskirą parapiją. Daugelyje vietovių lietuviai ir lenkai sugyveno gana draugiškai, nors ir konkuravo. Nors ir egzistavo lietuvių ir lenkų konfliktas Bostono parapijoje, jis buvo minimalus. Čia arkivyskupas Johnas Williamsas 1893 m. paskyrė kunigą Johnas Chmieliński tarnauti lenkams, o 1895 m. skyrė lietuviams kunigą Juozą Gričių. Lenkai pirmieji nusipirko sklypą ir 1894 m. pastatė medinę bažnyčią. 1986 m. vasarą Gričius taip pat nusipirko namus pietų Bostone,

juos perstatė ir įkūrė Šv. Juozo bažnyčią. Įdomu tai, kad 1899 m. sudegus Šv. Juozo bažnyčiai ir kilus iniciatyvai rinkti pinigus ir kurti naują bažnyčią (Šv. Petro lietuvių parapijos pradžia), abu kunigai J. Gričius ir J. Chmieliński veikė drauge smerkdami atsiskyrėlių lietuvių sumanymą ir taip prarasdami dalį savų parapijiečių⁴². Minėdami lietuvių parapijos auksinį jubiliejų lietuviai visai neminėjo lenkų, lenkai, rodos, taip pat nelabai kreipė dėmesį į istorinę lietuvių kaimynystę.

Neretai didelį vaidmenį suvaidindavo ne tiek dviejų tautų santykiai, kalbinis konfliktas, kiek tose parapijose dirbęs kunigas ir jo asmenybė. Ryškiausias pavyzdys – Pensilvanijos parapijose dirbęs kun. Aleksandras Burba, nepailstantis kovotojas dėl lietuviybės, dėjęs daug pastangų atskirti lietuvius nuo lenkų parapijose. Taip pat kunigai, daug prisidėję prie lietuvių tautinės savimonės stiprinimo: kun. J. Žilinskas-Žilius, kun. A. Staniukynas ir kiti. Vienas žymiausių Naujosios Anglijos lietuvių kunigų buvo Juozas Žebrius⁴³. Jis važinėjo po visą Konektikutą, pasiekė Masačusetą, Meiną, Niujorką, Naująjį Džersį, įsteigė parapijas Voterberyje ir Hartforde, prisidėjo prie Ansonjos, Brigeporto ir Niu Heiveno parapijų steigimo. Kun. Žebriui pavyko Naujojoje Anglijoje, kur lietuvių buvo triskart mažiau nei lenkų, atitraukti lietuvius nuo lenkų ir įkurti lietuvių Šv. Andriejaus parapiją (1896 m.)⁴⁴. Vėliau jis darė didžiulę įtaką lietuviams, savo leidžiamame laikraštyje „Rytas“ (leistas 1896–1898) agituodamas už atsiskyrimą nuo lenkų⁴⁵. Tačiau pasitaikydavo priešingų atvejų, kai kunigo asmenybė atstumdavo žmones nuo lietuvių kunigo. Tokia situacija susiklostė Vusteryje: čia Šv. Kazimiero bažnyčiai vadovavęs kun. Juozas Jakštys pagarbėjo kaip vienas negarbingiausių imigrantų kunigų. Dėl lėšų išekvojimų, parapijos turto pasisavinimo, konfliktų su lietuviais parapijiečiais vyskupas privertė kleboną pasitraukti iš parapijos. Tai lėmė, kad mišri Šv. Kazimiero parapija prarado ne tik lenkų tautybės

parapijiečius (jie išėjo į savo naująją parapiją), bet ir dalį lietuvių parapijiečių, kurie daug patogiau ir geriau jautėsi nuėję į lenkų parapiją. Vusterio lenkų parapijos 50 metų jubiliejaus albume tarp rėmėjų ir aukotojų galima rasti nemažai lietuviškų pavardžių⁴⁶.

Nemažoje dalyje vietovių nepaisant įvairių pastangų lietuviams ilgą laiką nepavykdavo įkurti savos parapijos. Pavyzdžiui, Providense, Rod Ailende buvo įkurta bendra lietuvių ir lenkų parapija. Lenkai čia sudarė daugumą, o lietuvių (kurių buvo tik apie vienas ketvirtadalis parapijiečių) norai ir argumentai nebūdavo girdimi. Vyskupas taip pat nesuprato lietuvių norų, lietuvių pastangos gauti atskirą lietuvių kunigą daugelį metų buvo nesėkmingos. Tik esant naujam vyskupui lietuviams savo Šv. Kazimiero parapiją įkūrė 1920 m.⁴⁷

Panaši situacija susiklostė ir kituose kraštuose. Didžiojoje Britanijoje lietuvių ir lenkų santykiai nebuvo tokie aktualūs kaip JAV, nors pirmieji lietuviams čia taip pat glaudėsi prie lenkų, Londone iki 1900 m., o Mančesteryje net iki 1934 m. veikė mišri lietuvių ir lenkų bažnyčia. Tačiau dėl nedidelio lietuvių skaičiaus didesnių konfliktų tarp šių tautinių grupių nebuvo ir atsiskyrimas nuo lenkų vyko pamažu, be priešiškamų.

Didžiojoje Britanijoje įkurti lietuviškas parapijas sekėsi sunkiau dėl nedidelio skaičiaus lietuvių, išsiblaškusių po įvairius miestus. Pavyzdžiui, Škotijos lietuviams savo bažnyčios niekada neturėjo, bet nuo pat pradžių rūpinosi turėti lietuvių kunigą, mokantį lietuviškai ir galintį jiems patarnauti. Po didelių pastangų buvo gautas leidimas pasikviesti kunigą iš Lietuvos, jam išlaikyti 1898 m. buvo įkurta Šv. Kazimiero draugija. Kunigas nuolat lankydavo visas svarbiausias lietuvių kolonijas, laikydavo Mišias, klausydavo išpažinčių, o Šv. Kazimiero draugija tapo visuotinė visoje Škotijoje ir nuolat rūpinosi lietuvių kunigo išlaikymu⁴⁸.

Glazgas, Londonas turėjo savo lietuvių kunigus, Mančesterio lietuviams glaudėsi prie

lenkų. 1904 m. jie kartu su lenkais ir ukrainiečiais įstaisė bendrą koplyčią, prie kurios veikė bendras visoms trimis tautoms klubas. Po Pirmojo pasaulinio karo lietuviai su lenkais nusipirko naują bendrą bažnyčią ir pavadino ją Šv. Kazimiero vardu. Prasidėjusi nesantaika tarp jų tautinių grupių lėmė, kad besipykstančios šalys nebemokėjo bažnyčios skolų, dėl to vyskupas buvo priverstas 1934 metais uždaryti bažnyčią. Vėliau lietuviams vis pavykdavo prisikviesti lietuvių kunigą⁴⁹.

Didžiojoje Britanijoje parapiją pavyko įsteigti tik Londono lietuviams. Čia mišri lietuvių ir lenkų bažnyčia veikė nuo 1894 iki 1900 m. Jai priklausė nemaža dalis Londono lietuvių, kurie, paskatinti kun. T. Banaičio, atkakliai kovodavo dėl lietuviškai mokančio kunigo bažnyčioje, siųsdavo delegacijas pas kardinolą, rašydavo ir rinkdavo parašus. Toks labai naudingas lietuviškas veikimas suvienijo lietuvius, pažadino tautinį jų sąmoningumą. Stiprėjant skilimui tarp lietuvių ir lenkų buvo neišvengta ir nesutarimų⁵⁰. 1900 m. lietuviai išrūpino kardinolo leidimą kurti atskirą nuo lenkų parapiją ir teisę statyti bažnyčią. Tačiau kuriant lietuvišką parapiją neišvengta sunkumų ir nesutarimų tarp lietuvių: trūko lėšų, kilo nepasitenkinimas parapijos komitetu, komiteto ir kunigo nesutarimai. Suvienyti londoniškius ir 1906 m. sujungti juos į vieną Šv. Kazimiero parapiją pavyko tik atvykusiam kun. Kazimierui Jurgui Matulaičiui⁵¹.

Tiek JAV, tiek ir Didžiojoje Britanijoje būtent parapija ir bažnyčia buvo tas pagrindinis veiksnys, kuris pirmiausia suvienijo didžiąją dalį augančios lietuvių bendruomenės sveltimate krašte ir skatino lietuvių tautinio sąmoningumo jausmą. Bažnyčiai ir vėliau teko didžiulis vaidmuo lietuvių bendruomenės gyvenime, apie ją būrėsi lietuviška veikla, draugijos, klubai. Lietuvių kunigai rūpinosi ne tik dvasiniais emigrantų reikalais, – didelį jų įnašą į tautinio tapatumo išlaikymą ir stiprinimą emigracijoje.

Tautinės savimonės stiprėjimas

XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuvių tautinės savimonės silpnumas lėmė, kad buvo kuriamas ne tik bendros su kitomis tautinėmis grupėmis draugijos, mišrios parapijos, bet ir suvokimas savęs kaip lietuvių nebuvo svarbus. Vietos vyskupai, dažnai neįžvelgdami skirtumo tarp lenkų ir lietuvių, rėmė ir skatino bendros bažnyčios kūrimą⁵². Amerikiečiai, kitų tautų emigrantai dažnai neskyrė lietuvių nuo lenko ar ruso⁵³ – į „lenko“ ar „slavo“ pavadinimą dažnai tilpdavo ir lietuvių sąvoka. Škotai net iki Antrojo pasaulinio karo lietuvius neretai vadindavo „poles“⁵⁴.

Tautinė savimonė buvo silpna ir tarp pačių lietuvių: „(...) dar daugumoje lietuviai sako mes paliokai, musu polska Baznycze“⁵⁵. „Tulas isz jų ir pats nežino kuom esas, ar lietuvis, ar lenkas, ar taip kas. Taigi ir mūs aplinkinė kaip tai Enfield, Windsord, East Windsord Hill, daug yra lietuvių dirbanczių pas fermerius ar plytnycziose ir retas isz jų skaito kokį liet. laikrasztį, ir retas kad vadinasi lietuviu. Tropijesi paklaust svetimtauczio: kokį turi vyrą? Tai atsako: „Polenderi“, o priek prie tokio polenderio pasznekyt, tai iszgirsi lietuviszkai kalbant, o lenkiszka ne spakt. Del ko taip yra, mieli viengencziai? Kodėl mes gėdimės ir savo vardo?“⁵⁶ – stebėjosi 1897 m. laikraštis „Vienybė lietuvininkų“.

Didelę įtaką lietuvių tautinės savimonės formavimuisi tarp lietuvių imigrantų turėjo iš Lietuvos atvykę tautinio atgimimo veikėjai, pvz., kunigai A. Burba, Vladislovas Dembskis, pasauliečiai Jonas Šliūpas, Juozas Andziulaitis-Kalnėnas ir kiti. 1884 m. į JAV atvykęs Jonas Šliūpas tampa vienu iš aktyviausių kovotojų už lietuvių. Jis savo darbais, įkurtomis organizacijomis, leidžiamais laikraščiais ir knygomis, kelionėmis ir prakalbomis lietuvių kolonijose darė didžiulę įtaką lietuvių religiniam, kultūriniam, visuomeniniam gyvenimui. J. Šliūpas ragino

lietuvius prisiminti seną ir garbingą istoriją, atsikratyti unijinių svajonių ir atsiskirti nuo lenkų. Kovodamas dėl tautinio lietuvių sąmoningumo, narsiai puldamas lietuviybės priešus, taip pat ir lenkus bei sulenkėjusius lietuvius, jis neretai nuteikdavo prieš save žmones, pirmiausia katalikų kunigus. Kurį laiką kartu su kun. A. Burba ir kitais kunigais žadinęs lietuvių tautinį sąmoningumą, Niujorke telkęs lietuvius, skatinęs juos atsiskirti nuo lenkų ir steigti atskirą lietuvių parapiją, vėliau J. Šliūpas tampa vienu iš laisvamanių, socialistų sąjungų iniciatorių tarp emigrantų. Prasidėjęs ideologinių srovių formavimasis, katalikų ir pasauliečių nesutarimai ir viešos diskusijos spaudoje taip pat prisidėjo prie lietuvių tautinio sąmoningumo skatinimo bei lietuvių atskilimo nuo lenkų.

Už lietuvių tautinę savimonę kovojantys lietuviai inteligentai ragindavo lietuvius atsiskirti nuo lenkų ir kurti savas organizacijas, savas parapijas. Prie to daug prisidėjo XIX a. pabaigoje įvairiose kolonijose pradėti leisti lietuvių laikraščiai, raginantys lietuvius domėtis tautiniais reikalais, įsitraukti į vietinių lietuviškų draugijų, parapijų veiklą ir aktyviai joje dalyvauti. Kova dėl lietuviškumo ir atsiskyrimo nuo lenkų XIX a. pabaigoje tampa svarbiausiu elementu. „Da karta meldžiu, idant apsimislytume gerai apie tą viską ir persiskirtume su lenkais; nevaikszcziotume daugiau peczius suglaudę, nesidalytume nė linksmais, nė skaudžiais žodžiais; nesirisztume į kokius ryszius su jais... Tegul jie apie save, o mes apie save rūpinamės. Ir taip pas mus gana daug darbo; o kam savo palikus eiti pas kitą.“⁵⁷

Lietuvių ir lenkų atsiskyrimas vyko ne tik mišriose parapijose, bet ir visuomeninėse kultūrinėse organizacijose. Reikia pripažinti, kad abi atskilusios pusės sugyveno jausdamos pagarbą viena kitai, neretai maišėsi tarpusavyje. Draugiškai sugyveno ir bendrinės organizacijos – lietuvių Susivienijimas lietuvių Amerikoje (toliau – SLA) ir lenkų „Związek Narodo-wy“. Katalikiško pobūdžio SLA 1888 m. savo

rezoliucijoje deklaravo, kad organizacijos nariai turi sugyventi draugiškai su savo kaimynais lenkais⁵⁸. Kitoje rezoliucijoje skelbiama, kad abi katalikiškos organizacijos – lietuvių SLA ir lenkų „Związek Narodowy“ – yra geros. Lenkai savo ruožtu sveikino Susivienijimo suvažiavimą 1889 m. sveikinimo telegrama⁵⁹. Tačiau greitai per kelerius metus padėtis pasikeitė, nors santykiai ir toliau liko normalūs, nesutarimų ir konfliktų pavyko išvengti. Vis dėlto daugiau dėmesio buvo skiriama savo tautybės problemoms. Susivienijimui vadovavęs (1890–1894 m.) kun. A. Burba 1890 m. spalio 1 d. seime reikalavo, kad SLA „ką nors darytų dėl lietuvių, nes iki šiol nieko nedarė, tik jo vardą nešiojo“⁶⁰. Jis siūlė SLA rūpintis ne tik narių savišalpa, bet ir švietimu, mokslu, mokyklomis gimtąja kalba, lietuviškų knygų Jungtinėse Amerikos Valstijose leidimu, lietuvių kalbos vartojimu. Buvo piktinamasi, kad lenkai kviečia lietuvius į savo organizacijas, pavyzdžiui, „Związek Narodowy“, lietuviui raginami burtis į savo organizaciją – SLA⁶¹.

Plačiai buvo išplėtotą agitaciją dėl lietuvių lietuviškoje spaudoje. Pavyzdžiui, „Vienybėje lietuvių“ XIX a. pabaigoje suaktyvinta agitacija prieš „lenkomanus“, raginta atsidėti dirbti tautai, jos labui, skaityti ne lenkišką, o lietuvišką spaudą. Tautiškas kalbiniu pagrindu atstūmė nuo lietuvių dalį žmonių, jie pasiliko prie lenkų organizacijų ar parapijų. SLA, kurį laiką buvusi gana stipri lenkiškoji srovė su Domininku Bačkausku ir jo leidžiamu laikraščiu „Saulė“, 1890 m. penktajame SLA seime kilus rimtesniam konfliktui atskilo. Šiame seime buvo galutinai išsiskirta su prolenkiškos orientacijos šalininkais ir pabrėžta, kad su lenkais nebėra jokių bendrų reikalų – viskas, „kas buvo bendra, šiandien jau nebetinka“. Kai kuriems kunigams įrodinėjant, kad šią vienybę reikia išsaugoti, nes daugelis lietuvių turi žmonas lenkes, kun. A. Burba atkirto, jog „mums rūpi tauta lietuvių, o ne lenkų“, žmonos yra privatus, o ne visuomeninis reikalas⁶².

Formuojantis tautinei savimonei tam, kad nacionalizmas pasiektų brandžiausią savo formą, yra identifikuojamas bendras priešas⁶³. Įdomu tai, kad emigracijoje tuo identifikuojamu bendru priešu lenkai netapo, – jų vietą dažniau užėmė sulenkėję lietuviai, prisijungę prie lenkų bendruomenės ir joje ištirę. Būtent jie dažniau įvardijami kaip „priešai“, kenkiantys lietuvių tautiškumui. „Atstokime draugavę su tais, kurie apsikrėtė neisgydoma liga (t. y. lenkais), nes greitai gal ta pati liga pulti ir ant mūsų, ba mes arti esame prie jų (žinoma kaip vaikai vienos bažnyčios mes turime mylėtis, bet tautiškuose reikaluose – sziuksztu) ir labai skaudžiai po tom atsiliepti.“⁶⁴

Lenkų ir lietuvių katalikų srovės instituciniai ryšiai net ir po 1890 m. išliko stabilūs ir draugiški. Juos siejo religija ir priklausymas tai pačiai Romos katalikų bažnyčiai. Kovoje už tautinę savimonę kalbinis ir religinis elementas susijungdavo, tačiau formuojantis ideologinėms srovėms, stiprėjant pasaulietinei antikreligijai, kovoje su jais katalikiška srovė neretai palaikydavo draugiškus santykius su lenkų katalikais. Pavyzdžiui, tas pats A. Burba, kovojęs už lietuvių atskirimą nuo lenkų, parapijose vėliau 1894 m. dirbo kartu su lenkų kunigais planuodamas, kaip reaguoti į buvusio bendražygio Jono Šliūpo antikatalikiškus puolimus⁶⁵. Draugiškus santykius su lenkų parapija palaikė ir Čikagos Šv. Jurgio parapijos klebonas (1895–1918) Matas Kriaučiūnas: dalyvavo lenkų katalikų renginiuose, netgi kvietė ne tik lietuvių, bet ir lenkų vienuoles mokytojauti prie parapijos įkurtoje parapijose mokykloje⁶⁶. Dėl tokios savo pozicijos M. Kriaučiūnas sulaukė nemažai priekaištų iš lietuviškų laikraščių ir ypač iš antiklerikalinės srovės atstovų („Lietuvos“ laikraščio leidėjo Antano Olšausko (Anton Olszewski)⁶⁷. Taigi neretai lietuvių ir lenkų kunigų draugiškus santykius skatino prasi-dėjęs lietuvių ideologinis susiskaldymas, ideologinių srovių konfliktas.

Tautinės savimonės stiprėjimui turėjo įtakos ir nemažai išorinių veiksnių, lėmusių perėjimą nuo valstietiškos lokalsios savimonės prie supratimo apie savos tautinės grupės išskirtinumą: ekonominis veiksnys, urbanizacijos procesas, persikėlimas į visai kitokią visuomenę, susipažinimas su amerikiečių socialine, politine sistema, laisvės supratimas (laisva religija, spauda, mokyklos, – to Lietuvoje nebuvo), pakilęs lietuvių imigrantų kultūrinis, raštingumo lygis, netgi carinės Rusijos politika Lietuvoje – bet koks antilietuviškas rusų valdžios veiksmas Lietuvoje stiprino nacionalinius sentimentus. (Pavyzdžiui, Kražių skerdynės 1893 m.)

Didžiulį vaidmenį suvaidino svetima aplinka, visiškai nepanaši į gimtojo krašto aplinką ir gyvenimą. Emigrantai, atsidūrę visiškai svetimoje aplinkoje, svetimoje kultūroje, jausdamiesi svetimi, instinktyviai susirūpino savo etniniais dalykais, kalbos, kultūros išlaikymu, be kurio jie jautėsi nestabilūs ir nesaugūs svetimame krašte. Prie tautinės savimonės sustiprinimo daug prisidėjo ir konfliktai su kitomis etninėmis grupėmis, pirmiausia konfliktas su lenkais ir ypač susidūrimas su anglosaksais ir anglakalbių imigrantų priešiškas nusiteikimas naujųjų imigrantų atžvilgiu. Lietuviai jautėsi skirtingi nuo senųjų gyventojų ir senųjų anglakalbių imigrantų pirmiausia savo kalba, papročiais. Be to, imigrantų būrimasis į tautines kolonijas sudarė įspūdį, kad naujasis pasaulis sudarytas iš tinklo įvairių etninių kolonijų, tarp kurių jie turi kurti savo vietą. Kalbos skirtumai buvo lyg sienos, skiriančios vienus imigrantus nuo kitų. Visi šie veiksniai lėmė, kad lietuviai imigrantai svetimame krašte būrėsi į atskiras uždaras bendruomenes, kuriose naujieji emigrantai įgydavo tam tikrą socialinį statusą ir saugumo jausmą. Tautinė tapatybė dažniausiai buvo siejama su geografinė teritorija (kilmės kraštu, regionu ar kaimu), su savomis institucijomis, etninėmis struktūromis, etnine kultūra, sąsajomis su ideo-

logija ar religija, istoriniais simboliais, charizmatiniais lyderiais. Pamažu iš šių atskirų elementų formavosi lietuviškas tapatumas.

Greta savivokos kaip atskiros tautinės grupės XIX a. pabaigoje pastebimas įvaizdžio formavimas svetimame krašte, daug dėmesio skiriant tautos vardo pristatymui bei garsinimui JAV⁶⁸. XIX–XX a. sandūroje pasipylė reikalavimai į gyventojų surašymų sąrašus įrašyti lietuvius. Pirmiausia to ėmėsi 1899 m. pabaigoje „Vienybė“, nusiuntusi prašymą nepamiršti jų per 1900 m. surašymą⁶⁹. Tiesa, tada akcija buvo nesėkminga, pačių lietuvių pastangomis lietuviai kaip atskira tautybė į gyventojų surašymus buvo įrašyta tik 1910 m.

Lietuvių tautinis apsisprendimas ir atsiskyrimas nuo lenkų JAV vyko apie 1890–1895 m., nors šis klausimas buvo diskutuojamas išėivijos spaudoje iki 1905 m. Tiesa, kai kuriose vietovėse šis procesas užtruko gerokai ilgiau, netgi įkūrus Lietuvos nepriklausomą valstybę. Pavyzdžiui, Didžiosios Britanijos lietuvių bendradarbiavimas su lenkais padarė didžiulę įtaką lietuviams Mančesterio regione. Lietuvių tautinė savimonė čia buvo gana silpna net ir kuriantis Lietuvos valstybei: tautiečiai sunkiai suvokė save kaip lietuvius, nemaža dalis jų liko lenkų parapinėje bendruomenėje. Siekiant žadinti lietuvių tautinę savimonę, 1923 m. pakviestas Jonas Šliūpas savo spauda, literatūra, viešomis paskaitomis daug prisidėjo prie lietuviybės jausmo žadinimo ir stiprinimo, lietuvių atsiskyrimo nuo lenkų⁷⁰. Tačiau toks reiškinys buvo daugiau išimtis. XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje daugelyje vietovių lietuviškos parapijos ir organizacijos galutinai atsiskyrė nuo lenkiškųjų.

Išvados

1. Pirmieji lietuviai, atvykę į JAV ar Didžiąją Britaniją, čia jau rado stiprias lenkų organizacijas ir jungėsi prie jų. Šių tautų

emigrantus siejo ne tik socialinis naujųjų imigrantų statusas svetimame krašte, bet ir religija, bendra istorinė praeitis. Buvo kuriamos mišrios pašalpinės draugijos, bažnyčios, parapijos. Didėjant lietuvių emigrantų skaičiui ir formuojantis tautinei savimonei buvo atsiskiriama nuo lenkiškų organizacijų ir kuriamos savos etninės institucijos.

2. Daugiausia sąsajų lenkų ir lietuvių imigrantai turėjo kurdami parapijas svetimame krašte. Iš pradžių naujai atvykę lietuviai šliejosi prie lenkiškų parapijų arba kurdavo mišrias lietuvių ir lenkų bažnyčias. Tačiau mišrios parapijos išsilaikydavo neilgai. Stiprėjant tautinei savimonei lietuviai pradėjo atsiskirti nuo lenkų bažnyčių ir kūrė savas bažnyčias bei parapijas. Gana greitai Katalikų bažnyčia, tapusi lietuviybės tvirtove, skatino žmones kai kada net fizine jėga kovoti su lenkų kunigais dėl lietuvių kalbos ir lietuviybės lietuviškose parapijose. Savos bažnyčios statymas, savo parapijos kūrimas tapo vienu svarbiausių tapybės elementų lietuviškoje kolonijoje.

3. XIX a. pabaigos lietuvių tautinės savimonės silpnumas lėmė, kad buvo kuriamos ne tik bendros su kitomis tautinėmis grupėmis draugijos, mišrios parapijos, bet ir suvokimas savęs kaip lietuvių nebuvo svarbus. Ne tik amerikiečiai, kitų tautų emigrantai

dažnai neskyrė lietuvių nuo lenkų, patiems lietuviams šis klausimas kurį laiką nebuvo svarbus. XIX a. pabaigoje išplėtotą agitaciją parapijose, draugijose ir ypač lietuviškoje spaudoje skatino ne tik lietuvių atskyrimą nuo lenkų, bet ir stiprino tautinio sąmoningumo jausmą tarp imigrantų.

4. Didelę įtaką lietuvių tautinės savimonės formavimuisi tarp lietuvių imigrantų turėjo iš Lietuvos atvykę tautinio atgimimo veikėjai: kunigai A. Burba, V. Dembskis, pasauliečiai J. Šliūpas, J. Andziulaitis-Kalnėnas ir kiti. Didžiausią vaidmenį čia vaidino laisvamaniš Jonas Šliūpas ir kunigas Aleksandras Burba, prisidėję prie imigrantų atskyrimo nuo lenkų: J. Šliūpas savo plunksna, leidžiama spauda, kelionėmis ir prakalbomis, A. Burba – savo darbais, žadinančiais lietuvių tautinį sąmoningumą ir siekį atsiskirti nuo lenkų religiniame gyvenime.

5. Lietuvių tautinis apsisprendimas ir atskyrimas nuo lenkų JAV vyko apie 1890–1895 m., nors šis klausimas buvo diskutuojamas išėivijos spaudoje maždaug iki 1905 m. Pamažu vyko skilimas įvairiose srityse, ir jau XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje lietuviškos parapijos ir organizacijos galutinai atsiskyrė nuo lenkiškųjų ir lietuvių išėivija galėjo pradėti atskirą etninį gyvenimą.

Nuorodos

1. Wolkovich-Valkavičius W. *Lithuanian Religious Life in America*. Vol. 1–3. Norwood, 1991, 1996, 1998; Valkavičius V. Naujosios Anglijos lietuvių imigrantų etninės sąmonės kilmė ir išlaikymas, *Lituanistikos Instituto 1981 metų suvažiavimo darbai*. Chicago, 1985, p. 148–162; Wolkovicz-Valkavičius W. Tension in Bi-Ethnic Parishes: Poles and Lithuanians in New England, *Polish American Journal*, 2001 Autumn, p. 75–82.
2. Galush W. J. *Faith and Fatherland*. Dimensions of Polish-American Ethnoreligion,

1875–1975, *Immigrants and Religion in Urban America*. Philadelphia: Temple University Press, 1977, p. 84–102.

3. Fainhauz D. *Lithuanians in Multi-ethnic Chicago until World War II*. Chicago: Loyola university Press, 1977; Fainhaus D. *Lithuanians in the USA*. Aspects of Ethnic Identity. Chicago: Lithuanian Library Press, Inc., 1991; Kučas A. *Shenandoah lietuvių Šv. Jurgio parapija*. Deimantiniam Jubiliejui prisiminti 1891–1966. Brooklyn, New York, 1968; Brozek A. *Polish Americans 1854–1939*. Warsaw: Interpress, 1985; Kruska W. *A History of the Poles*

- in America to 1908*. Part I–III. Washington: The Catholic University of America Press, 1993–1998; Archdeacon T. J. *Becoming American: An Ethnic History*. New York: The Free Press, 1983. p. 118–119; Greene V. R. *The Slavic Community on Strike*. Immigrant Labor in Pennsylvania Anthracite. London: University of Notre Dame Press, 1968; Greene V. *For God and Country*. The Rise of Polish and Lithuanian Ethnic Consciousness in America 1860–1910. Madison: The State Historical Society of Wisconsin, 1975, ir kt.
4. Skaičiuojama, kad nuo XIX a. 7 dešimtmečio iki I pasaulinio karo į JAV emigravo nuo 2 iki 2,5 mln. lenkų. Poles, *Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups*. The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, Massachusetts and London, England, 1980, p. 792.
 5. Prasidėjusi po 1867–1868 m. nederliaus metų ši masinė emigracija į Didžiąją Britaniją ir JAV tęsėsi iki I pasaulinio karo. Tyrinėtojų duomenimis, per tą laiką (1880–1914 m.) į JAV atvykusiųjų skaičius svyruoja nuo 300 iki 600 tūkstančių. Mažiau atsidūrė Didžiojoje Britanijoje (Anglijoje skaičiuojama apie 4000 lietuvių, Škotijoje apie 8000), dar mažiau Kanadoje (apie 4000), vienetai pasiekė Pietų Ameriką.
 6. Michalskis T. A. Lietuvių atgimimo psichologija Amerikoje tarp senųjų emigrantų XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje. Bendra apžvalga, Lietuvių atgimimo istorijos studijos. *Liaudis virsta tauta*. T. 4. Vilnius: Baltoji varnelė, 1993, p. 251–266.
 7. Øverland O. *Identities of Exile, Emigration and Immigration, Beginnings and Ends of Emigration*. Life without Borders in the Contemporary World. Vilnius: Versus aureus, 2005, p. 14.
 8. JAV gyventojų surašymuose lietuviai atskirai registruoti tik nuo 1910 m., o 1920–1940 m. gyventojų surašymuose įvedama kategorija „Lietuva“.
 9. Kemėšis F. *Ideologinės kovos lietuviškoje Šiaurės Amerikos išėvijoje, Krikščionybė Lietuvoje: praeitis, dabartis, ateitis*. Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 112.
 10. Fainhauz D. *Lithuanians in Multi-ethnic Chicago until World War II*, p. 21
 11. Runiewicz M. Współpraca Litwinów i Polaków w Stanach Zjednoczonych w przekroju historycznym, *Zeszyty Naukowe*, No. 11, Warszawa, 2001.
 12. Fainhauz D. *Lithuanians in the USA*. Aspects of Ethnic Identity, p. 21.
 13. Ten pat, p. 22.
 14. Greene V. R. *The Slavic Community on Strike*, p. 38.
 15. Fainhauz D. *Lithuanians in the USA*. Aspects of Ethnic Identity, p. 24; Greene V. R. *The Slavic Community on Strike*, p. 37–38.
 16. Anglijos lietuviai, *Lietuvių enciklopedija*. T. 1. Bostonas, 1954, p. 182; Mančesterio lietuviai, *Lietuvių enciklopedija*. T. 17. Bostonas, 1959, p. 216.
 17. Greene V. R. *The Slavic Community on Strike*, p. 39.
 18. Ten pat, p. 87.
 19. Eidintas A. *Lietuvių kolumbai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 36; Fainhauz D. Lithuanians in Multi-Ethnic Chicago until World War II, p. 24–25.
 20. *Amerikos lietuvių istorija*. Red. A. Kučas. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971, p. 93.
 21. Wolkovich-Valkavičius W. *Lithuanian Religious Life in America*. Vol. 2. Norwood, 1996, p. 18.
 22. Valkavičius V. *Naujosios Anglijos lietuvių imigrantų etninės sąmonės kilmė ir išlaikymas*, p. 159–160.
 23. Kun. V. Valkavičius tyrinėjo Naujosios Anglijos lietuvių imigrantų vedybas 1910–1915 m. Iš jo rastų 242 porų tik 17 buvo etniškai mišrios, t. y. 93% vedybų vyko tarp lietuvių. Kitoje vietovėje, Vusteryje, 1910–1915 ir 1930–1934 m. patikrinus 663 jungtvių metrikus pasirodė, kad čia imigrantų lietuviškumas dar didesnis – tarpusavio vedybų buvo net 98,64%. Ten pat.

24. Fainhauz D. *Lithuanians in the USA. Aspects of Ethnic Identity*, p. 28.
25. Valkavičius V. *Naujosios Anglijos lietuvių imigrantų etninės sąmonės kilmė ir išlaikymas*, p. 151.
26. Žr. Wolkovich-Valkavičius W. *Lithuanian Religious Life in America*. T. 1–3.
27. Valkavičius V. *Naujosios Anglijos lietuvių imigrantų etninės sąmonės kilmė ir išlaikymas*, p. 151.
28. Wolkovich-Valkavičius W. *Lithuanian Religious Life in America*. Vol. 2. Norwood, 1996, p. 79–81.
29. Kučas A. *Shenandoah lietuvių Šv. Jurgio parapija*, p. 22.
30. Ten pat, p. 24.
31. Greene V. R. *The Slavic Community on Strike*, p. 36.
32. Kučas A. *Shenandoah lietuvių Šv. Jurgio parapija*, p. 24–25.
33. Ten pat, p. 26.
34. Ten pat, p. 33–36.
35. Fainhauz D. *Lithuanians in the USA. Aspects of Ethnic Identity*, p. 25
36. Wolkovich-Valkavičius W. *Lithuanian Religious Life in America*. Vol. 2. Norwood, 1996, p. 114.
37. *Lietuvių išeivija Amerikoje (1868–1961)*. Paruošė S. Michelsonas. Boston: Keleivis, 1961, p. 30–36; Wolkovich-Valkavičius W. *Lithuanian Religious Life in America*. Vol. 2. Norwood, 1996, p. 127.
38. Lithuanians. *Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups*, p. 669.
39. Wolkovicz-Valkavičius W. *Tension in Bi-Ethnic Parishes: Poles and Lithuanians in New England*.
40. Valkavičius V. *Naujosios Anglijos lietuvių imigrantų etninės sąmonės kilmė ir išlaikymas*, p. 154.
41. Ten pat.
42. Wolkovicz-Valkavičius W. *Tension in Bi-Ethnic Parishes: Poles and Lithuanians in New England*, p. 75–76.
43. Wolkovich-Valkavičius W. *Lithuanian Pioneer Priest of New England*. Brooklyn, N.Y. 1980; Wolkovich-Valkavičius W. *Lithuanian Religious Life in America*. Vol. 1. Norwood, 1991, p. 56.
44. Wolkovicz-Valkavičius W. *Tension in Bi-Ethnic Parishes: Poles and Lithuanians in New England*, p. 79.
45. Valkavičius V. *Naujosios Anglijos lietuvių imigrantų etninės sąmonės kilmė ir išlaikymas*, p. 158.
46. Wolkovicz-Valkavičius W. *Tension in Bi-Ethnic Parishes: Poles and Lithuanians in New England*, p. 77–78.
47. Ten pat, p. 79–81.
48. Cantius J. Škotijos lietuviai, *Židinys*, 1932, nr. 4, p. 358–359; Škotijos lietuviai, Barėnas K. *Britanijos lietuviai, 1947–1973 m.* Londonas: Nida, 1978, p. 345.
49. Anglijos lietuviai, *Lietuvių enciklopedija*, p. 182; Mančesteris, *Lietuvių enciklopedija*, p. 216.
50. Kun. K. Matulaitis mini, kad 1899 m. dalis apsiginklavusių parapijiečių su lazdomis prie lietuvių ir lenkų bažnyčios neįleido lietuvių, kovojusių dėl atsiskyrimo, liepė eiti į kitas bažnyčias. Kai kurie nepaklausę gavo lazdų, kitą kartą visa apylinkė buvo apstatyta policininkais, kad išvengtų galimų neramumų. Matulaitis K. *Londono lietuviai. Jų kovos už savo bažnyčių ir jų visuomeniniai darbai*. Marijampolė, 1939, p. 19.
51. Matulaitis K. *Londono lietuviai*, p. 20–26.
52. Cantius J. Škotijos lietuviai, *Židinys*, 1932, nr. 4, p. 362.
53. Hartman G. Building the Ideal Immigrant: Reconciling Lithuanianism and 100 Percent Americanism to Create a Respectable Nationalist Movement, 1870–1922, *Journal of American Ethnic History*, 1998 Fall, p. 40–41.
54. Cantius J. Škotijos lietuviai, *Židinys*, 1932, nr. 4, p. 362.
55. Valkavičius V. *Naujosios Anglijos lietuvių imigrantų etninės sąmonės kilmė ir išlaikymas*, p. 150.

56. M. D. J. Isz lietuviszku dirvu Amerikoje. Enfield, Conn., *Vienybė lietuvninkų*, 1897–05–05.
57. Isz lietuviszku dirvu Amerikoje. Plymouth, Pa., *Vienybė lietuvninkų*, 1897–02–05.
58. Wolkovich-Valkavičius W. *Lithuanian Religious Life in America*. Vol. 2. Norwood, 1996, p. 17.
59. Ten pat.
60. Eidintas A. *Lietuvių kolumbai*, p. 44.
61. Kalinauskas V. Isz lietuviszku dirvu Amerikoje. Elizabeth, N. J., *Vienybė lietuvninkų*, 1896–03–12.
62. Eidintas A. *Lietuvių kolumbai*, p. 44.
63. Michalskis T. A. *Lietuvių atgimimo psichologija Amerikoje tarp senųjų emigrantų XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje*, p. 266.
64. Isz lietuviszku dirvu Amerikoje. Plymouth, Pa., *Vienybė lietuvninkų*, 1897–02–05.
65. Greene V. *For God and Country. The Rise of Polish and Lithuanian Ethnic Consciousness in America*, p. 148.
66. Ten pat, p. 151–153.
67. Ten pat; Wolkovich-Valkavičius W. *Lithuanian Religious Life in America*. Vol. 3, Norwood, 1998. p. 126–127.
68. Misiūnas R. *Informacinių kovų kryžkelėse: JAV lietuvių informacinės kovos XIX a. pabaigoje – 1922 m.* Vilnius: Versus aureus, 2004, p. 52–60.
69. Ten pat, p. 52.
70. Mančesteris, *Lietuvių enciklopedija*, p. 217.

Daiva Dapkutė

THE DEVELOPMENT OF LITHUANIAN-POLISH RELATIONS IN THE DIASPORA OF THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES

The history of Lithuanians in America is closely connected with that of Poles in America. The influence and example of the latter impacted the former in major ways. The Lithuanians of the first immigrant wave from 1868 onwards settled near the Polish communities that had formed a decade earlier. What Lithuanians had in common with Poles was a similar emigration experience, the same religion, and some knowledge of Polish. They were also bonded by the fate of cheap immigrant laborers in an alien environment and by the hostility that English-speaking locals felt towards them. Insofar as national consciousness had not yet awakened, Lithuanians felt at home in Polish organizations and communities; in many U. S. locations joint Polish-Lithuanian mutual assistance and mixed parishes were formed.

It was only towards the end of the 19th century that a separate national self-conscious-

ness emerged. This made itself felt first of all in the establishment of separate parishes in those localities where the number of Lithuanians increased and the difference in language became a dividing factor. Sometimes the often stressful division expressed itself in physical clashes between members of the two nationalities. Eventually the Catholic Church in America became a fortress of Lithuaniaism, encouraging the faithful occasionally to resort even to physical force in their defense of Lithuanian values in Lithuanian parishes against the claims of Polish priests.

The division also manifested itself in the joint Lithuanian-Polish mutual assistance and other organizations. This struggle with the Poles over ethnic matters, church ownership, and language was one of the earliest and most important factors in the formation of the Lithuanian national consciousness in the diaspora.